

УДК 821.161.2 – 31.09 + 929 Домонтович

Г. В. Саган

**ОСОБЛИВІСТЬ СТВОРЕННЯ ОПОЗИЦІЇ „СЕЛО – МІСТО”
У РОМАНІ В. ДОМОНТОВИЧА „БЕЗ ҐРУНТУ”**

Дослідження міського середовища в контексті його історичного становлення зумовлює посилення уваги до теми міста і в літературі. Перехідним еволюційним етапом розвитку цивілізації, переорієнтації суспільства із сільського способу буття на міське, можна вважати ХІХ століття у країнах Західної Європи. З огляду на це, розгляд феномена міста в літературі став основою досліджень М. Анциферова, Ф. Броделя, Х. Ортеги-і-Гассета, В. Топорова, О. Шпенглера, В. Фоменко.

У руслі загальноєвропейських тенденцій вплив міської тематики позначається й на українській інтелектуальній прозі початку ХХ століття. Нової точки зору заслуговує дослідження міської прози В. Домонтовича. Його твори стають об'єктом уваги українських літературознавців В. Агеєвої, Т. Белімової, М. Гірняк, С. Павличко, які розглядають окремі аспекти творчого доробку автора.

Проблема аналізу міської прози лягла в основу досліджень вітчизняних та зарубіжних літературознавців Е. Ауербаха, М. Бахтіна, М. Бютора, В. Заманської, Д. Лихачова, Ю. Лотмана.

З огляду на зазначене, мета нашого дослідження полягає у визначенні особливості створення опозиції „село – місто” у романі В. Домонтовича „Без ґрунту”.

Поставлена мета передбачає реалізацію завдань:

- дослідити особливості відтворення локусів у романі В. Домонтовича „Без ґрунту”;
- з'ясувати принципи опозиції „село – місто”;
- проаналізувати текст роману та визначити своєрідність впливу міського середовища на зміни ціннісних орієнтації героїв.

Однією із головних ознак письменницької проблематики інтелектуальної прози перших десятиліть ХХ століття стає взаємодія людини і міста. За визначенням В. Фоменко місто – це „історично сформований, відшліфований простір, який зберігає інформаційні коди, ілюзії, міфи, втілені у пам'ятках архітектури та мистецтва. Воно має дискурсивну основу та належить наративу, за допомогою якого місто постає як текст, що містить унікальну інформацію про знакові семантичні утворення” [7, с. 35]. Міські картини у творах В. Домонтовича виступають не тільки тлом для розгортання подій, вони стають своєрідним ретранслятором внутрішнього світу персонажів.

А. Денисюк пропонує розглядати конструкцію зокрема міського простору „як сферу взаємодії мешканців та фізичного середовища (що включає в себе як природні, так і створені людиною, об'єкти)” [2, с. 140].

Один із підходів до аналізу міського простору, а саме „вивчення міста через його сприйняття мешканцями, людьми, для яких цей простір є повсякденністю” [2, с. 140], можемо застосувати зокрема до роману В. Домонтовича „Без ґрунту”.

Уже на початку роману В. Домонтовича присутній певний елемент опозиції „село-місто” характерний для української інтелектуальної прози початку ХХ століття. У міркуваннях головного героя роману „Без ґрунту” про долю Катеринослава, який він пам’ятає із дитинства, помітні несподівані інтонації суму: „Од колишнього степу не лишилось і сліду, на всій колосальній площі простяглись паралельні без числа ряди залізничних колій; на десятки кілометрів розкинувся залізничний парк. І вже немає й сліду родючої землі” [3, с. 276]. Типові елементи урбанізації, що мали на початку роману позитивну конотацію, перетворюються на нейтральні. Н. Мариненко зазначає, що „спорідненість образів міста й степу посилюється ще й тим, що ідилічне провінційне місто зі спогадів Ростислава Михайловича не спромоглося повністю втратити зв’язок із селом, із землею, тому різниця між ними була майже непомітною” [4, с. 110]. Але підсвідоме відчуття колишнього сільського хлопчика констатує внутрішнє спустошення дорослого чоловіка: „І я дивлюсь на далеке місто, де я не був з дитинства, і у мене в серці з’являється біль, ніби голкою щось царапнуло серце, і глуха тривога охоплює мене. Я відчуваю, що щось немов назавжди загублено і натомість не знайдено нічого”. [3, с. 276].

Типовий представник міського способу буття, шанувальник „довгих променів шовкових панчіх” і „лякованих черевик” постає за межами Харкова зовсім іншим: „Зникли зеленосірі неорані перелogi, і потяг мчить крізь простори, заповнені коліями, вагонами, цегляними корпусами електровень, заводів, і фабрик” [3, с. 277]. Спостерігаємо нашарування „змішаних” топосів, за допомогою яких автор створює протиставлення минулого майбутньому, у даному випадку – контраст міської і сільської цивілізації.

В. Домонтович, надаючи своєму героєві Ростиславу Михайловичу статус героя-мандрівника, окреслює проблему відірваності міської людини від ґрунту і, як наслідок, втрату моральних орієнтирів: „Сучасна людина виробила в собі звичку не мати свого кутка. Вона розірвала пуповину, що зв’язувала її з материнським лоном місця. Відмовилась од почуття спільності з землею. Зреклася свідомості своєї тотожності з країною. Загубила згадку про свою спорідненість з вітчизною. Місце народження обернулось посвідкою, виданою з Загсу, черговим пунктом заповнюваної анкети”. [3, с. 275].

На відміну від села події, що розгортаються у місті локалізовані. Згідно до типології локусів В. Прокоф’євої, можемо виокремити два основні соціальні локуси, що стають глобальним для відтворення міського простору Катеринослава у романі: Музей і „Варязька церква”.

Дії, що локалізовані у них, стають вирішальними для подальшої долі героїв твору.

У Музеї, суцільному замкненому просторі, звучить промова Бирського, що її іронічно відтворює сам В. Домонтович: „Тут на схилах Дніпра ми збудуємо грандіозний будинковий комбінат, житло-комуну, протилежну приватним мешканням минулої капіталістичної доби... Жадних окремих мешкань” [3, с. 289]. Модерністичні віяння в архітектурі, що були типовими для початку ХХ століття, звучать у промові Бирського доволі абсурдно: „шлюбні кімнати” під ключ, загальні спальні, залі-ресторани тощо. В. Домонтович протиставляє логічному розвиткові міської цивілізації ідеологічні канони порушеної свідомості. І в той час, сам автор стає пророком свого абсурдного міського простору, що стає дійсністю для ХХІ століття. В. Домонтович, іронізуючи зі своїми героями, на протигагу опонентів, вводить не менш сумбурну промову Петра Петровича Півня: „Жили без Дніпрельстану, проживемо без нього й далі. Світили лойовим каганцем наші батьки, світитимемо і ми. А як жити без порогів, без степу, без хати й без паляниці на столі, на покуті?..” [3, с. 297]. Контраст двох шляхів розвитку цивілізації, жоден з яких не є ідеальним, стає для В. Домонтовича особливо жалюгідним: „Вони сподіваються врятувати свою власність в цю останню хвилину, коли, захитаний бурею, гине світ!” [3, с. 299]. Музей є концентрацією суперечливого стану Ростислава Михайловича, що марить: „Я не нахожу собі притулку. В кімнаті напалено, тісно, душно, хаос, безладдя, сумбур, нісенітниця” [3, с. 295].

Порятунок від внутрішнього невдоволення Ростислав Михайлович знаходить на вулицях Катеринослава, головного топосу роману: „Чи є ще друге таке запашне на Україні місто? Харків, Глухів, Київ?... Тільки тут в цьому південному степовому місті аромат панує над усім. І серце, повне пам'яті про пишне буяння, назавжди зберігає згадку про світ, який сьогодні став інший” [3, с. 311]. В. Домонтович відтворює міський простір Катеринослава через запахи, кольори, звуки, образи-символи: солодке тьмяне повітря, червоні спідниці, білі акації, дзвоник трамваю тощо. Типовим для автора є уведення конкретної пори року, що циклічно повторює події твору: у даному випадку – це весна, її буяння і закінчення.

Однак, дотримуючись логіки заперечення, В. Домонтович відтворює й інше місто, зруйноване під час революційних баталій. Нове місто постає перед Ростиславом Михайловичем із вікна трамваю, символу нової механізованої ери: „Колишне губерніяльне місто одноповерхових будиночків, що їх споруджували вчителі гімназії, панотці, штабскапітани, колезькі асесори на заощаджуваний гріш, сплачуваний внесками за банковими заставами, вмерло. Воно було розстріляне за перших років революції, його поглинув новий побут, і тепер воно було призначене на остаточне знесення, щоб на звалищах його румовищ постав новий центр, заллятий світлом нового

індустріального сонця” [3, с. 316]. Головний герой роману В. Домонтовича міркує про занепад ціннісних орієнтирів міського соціуму: „Люди втратили почуття сталости. Вони звикають жити в руїнах і серед руїн, немов в чеканні на нову катастрофу, нове знищення, ще страшніше, ще згубніше за попереднє. Свої доми вони обертають в випадкові притулки, хати – в печери або лігва, міста в переходові табори” [3, с. 316]. В. Фоменко акцентує, що „матеріальні цінності псують природу людини, перетворюють стосунки в суспільстві на більш прагматичні та проблемні” [7, 194].

На противагу основному із соціальних локусів – Музееві постає „...на тлі несказанної величі блакитного неба, біла, вся в сонячному сьайві, вся ніби наскрізь просяяна світлом „Варязька церква” [3, с. 317]. Цей архітектурний шедевр – справжня душа міста. Ростислав Михайлович так і не потрапляє у середину, дії локалізуються у дворі церкви: тут і згадка про тяглість поколінь, і зустріч із Ларисою. В. Домонтович навмисно не зосереджує нашої уваги на середині приміщення храму. Головним акцентом стає не сама церква, а її майстер – Линник. Персонаж-ретроспекція стає не тільки діючою особою роману, а й ретранслятором міркувань самого автора: „Що таке рух вперед?..За часів Линника точилися жваві дискусії навколо цього питання. Дехто вважав, що вся справа в зміні тематики, не село, а місто. Не сентиментальна ідилія людини, близької до природи, соціальна трагедія експлуатованого пролетаря. Не чорноземля, а фабрики й завод. Не садок вишневий коло хати, а кам’яна одноманітність касарень, чорні димарі за без краю довгим парканом, каламутне, лискучою насичене сажено повітря” [3, с. 347]. Протистояння „село-місто” стає лейтмотивом роману В. Домонтовича „Без ґрунту”.

Зображуючи місто у творі: будинки, вулиці, транспорт, соціальні установи тощо, автор внутрішньо не усвідомлює існування городянина без єдності із землею, без відчуття етнічної приналежності. Окремо можна виділити локус, який не можемо остаточно віднести до приватних чи природних – Потьомкінський сад. Це образ нового саду, що видозмінений не тільки у свідомості головного героя, а й фізично: „Потьомкінський сад перестав існувати... Уніфікований стандарт” [3, с. 402]. Ростислав Михайлович знову перебуває у стані внутрішніх коливань і зуперечень: „Щодо мене особисто, то я людина міста!..Я витримую природу виключно тоді, коли її пристосовано вже до людських вигід. Краєвид повинен розкриватись з тераси ресторану. Природа повинна бути подана при столикові кав’ярні: добра кава, тістечка й довкола кольорові тканини далечини. Асфальтові пішоходи в цілинному лісі... Природа повинна бути комфортабельною” [3, с. 403].

Місто у романі В. Домонтовича „Без ґрунту” не тільки простір, де розгортаються події, ретранслятор інтелектуальних засад самого автора.

Таким чином, можемо говорити, що проблему протистояння природного і цивілізаційного реалізовано в опозиції „село – місто” у романі В. Домонтовича „Без ґрунту”. Міський простір у романі стає середовищем концентрованого втілення тих змін, які відбулися в суспільстві на початку ХХ століття. Місто у романі, які і його мешканці, постає ретрансляторами інтелектуального мислення В. Домонтовича, що і стане предметом наших подальших досліджень.

Список використаної літератури

- 1. Агеєва В.** Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора-Петрова-Домонтовича / Віра Агеєва. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
- 2. Денисюк А.** Вивчення міського простору: історичний огляд та перспективи аналізу / Анастасія Денисюк. – Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – № 889, 2010. – С. 138 –141.
- 3. Домонтович В.** Проза / Віктор Домонтович. Нью-Йорк : Сучасність, 1989. – 477 с.
- 4. Мариненко Н.** Інтелектуальна проза В. Петрова: жанрово-стильові особливості [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук, спец. 10.01.01 „Українська література” / Наталя Мариненко. – Харків, 2005. – 183 с.
- 5. Новейший философский словарь:** 3-е изд. испр. – Мн. : Книжный Дом. – 2003. – 1280 с.
- 6. Прокофьева В.** Категория пространство в художественном преломлении: локусы и топосы / В. Прокофьева // Вестник ОГУ. – 2005. – №11. – С. 87 – 94.
- 7. Фоменко В.** Місто і література: українська візія / Віра Фоменко. – Л. : Знання, 2007. – 312 с.

Саган Г. В. Особливість створення опозиції „село – місто” у романі В. Домонтовича „Без ґрунту”

У статті здійснена спроба визначити своєрідність конструювання міського простору у романі В. Домонтовича „Без ґрунту”. Досліджено елементи міського простору, проаналізувано текст роману та визначено своєрідність впливу міського середовища на формування світогляду героїв.

Стаття з’ясує протистояння природного і цивілізаційного, що реалізовано у конструкції міського простору роману В. Домонтовича „Без ґрунту”. Міський простір розглянуто як середовище концентрованого втілення тих змін, які відбулися в суспільстві на початку ХХ століття.

Ключові слова: місто, простір, міський простір, інтелектуальна проза, локус, топос, соціум, опозиція.

Саган А. В. Особенности создания оппозиции „село – город” в романе В. Домонтовича „Без почвы”

В статье предпринята попытка определить особенность конструирования городского пространства в романе В. Домонтовича „Без почвы”. Исследованы элементы городского пространства,

проаналізований текст роману і виділені особливості впливу міської середовища на формування світогляду героїв.

Стаття вивчає протиставлення природного і цивілізаційного, яке реалізоване в побудові міського простору роману В. Домонтовича „Без ґрунту”. Міське простору розглянуто як середовище концентрованої втілення цих змін, які відбулися в суспільстві на початку ХХ століття.

Ключові слова: місто, простору, міське простору, інтелектуальна проза, локус, топос, суспільство, опозиція.

Sagan A. V. Feature Creation of Opposition „Village – City” in the Novel by V. Domontovich „Without Soil”

The article attempts to define the feature design of urban space in the novel „Without soil” by V. Domontovich. Investigated elements of the urban space, analyzed the text of the novel features and highlights the influence of the urban environment in shaping the worldview of heroes.

The article clarifies the opposition of natural and civilization, which is implemented in the design of urban spaces novel by Domontovich „Without the soil”. Urban space is considered as the concentrated embodiment of the changes that have taken place in society in the early twentieth century.

Key words: city, space, urban space, intelligent prose, locus, topos, society, the opposition.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Фоменко В. Г.

УДК 821.161.2 – 1.Жадан.9

Г. М. Сапожнікова

**ДИХОТОМІЯ МІСТА: СИМВОЛИ І СМИСЛИ В
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ С. ЖАДАНА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ
„ВОГНЕПАЛЬНІ Й НОЖОВІ”)**

Творчість С. Жадана привертає значну увагу, оскільки є водночас і знизено доступною, і потребує читачької ерудиції, викликає суперечливі, іноді протилежні оцінки: „легке письмо”, побудоване на „традиціях російського „лівого” мистецтва й футуризму” [1, с. 209] і „дешевий епатаж” [1, с. 210]. У своїх творах автор, уважаємо, прагне зосередитися на традиційних проблемах, однак представляти їх повному, в контексті вже виробленої постмодерної парадигми. Однією з таких проблем є „людина і середовище”, потрактовувана зазвичай то як сільська ідилія, то як урбаністичний вектор розвитку цивілізації.